

Nedan utgör den kulturhistoriska delen av vård- och underhållsplanen för Torsås kyrka. Skriven av antikvarie Liselotte Jumme, Kalmar läns museum 2007. Den tekniska delen av planen utfördes av Lars Wedin, Nybro.

Kort historik

Torsås socken ligger i skogrik bygd och gränsar i söder mot Blekinge. Placeringen vid den gamla riksgränsen har präglat socknens historia där orostiderna följt på varandra. Skogsbruk och boskapsskötsel har långt fram i tiden varit huvudnäringar. Slöjdande har också varit en för socknen utmärkande näring. Handelsverksamheten gynnades av socknens läge mellan skogs- och kustbygd, mellan Blekinge och Småland. Torsås kyrkby blev under 1800-talet ett centrum för handel och småindustrier. I samband med järnvägens ankomst på 1890-talet fick Torsås sitt stora uppsving. År 1916 blev Torsås by municipalsamhälle och för samhället upprättades stadsplan. Municipipet upphörde 1952. Järnvägen lades ned 1965 och järnvägsstationen revs några år därefter. Kyrkligt sett avsåndrades Gullabo från Torsås som annexförsamling 1870 och blev eget pastorat 1919. Sedan 1973 är Torsås och Gullabo åter förenade i ett pastorat.

Kyrkplatsen har anor från medeltiden då först en träkyrka ska ha uppförts och senare under medeltiden en stenkyrka. Nuvarande kyrkobyggnad härstammar från 1777. Från den gamla kyrkan finns medeltida altarskåp och triumfkrucifix bevarade, liksom en predikstol från 1600-talets slut.

Källor

- ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.
 KLM Kalmar läns museums arkiv.
 SvK Sveriges kyrkor, Kyrkobyggnader 1760-1860
 PF Petersson, Folke, Kyrkor i Torsås
 PO Petersson, Ove, muntliga uppgifter

De nedan redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

År	Händelse	Källa
Medeltid	Först stod troligen en träkyrka på platsen. På 1200-talet byggdes sannolikt den första stenkyrkan. Detta var en absidförsedd kyrka. Rester av denna påträffades vid utbyggnad av sakristian 1956. Troligen byggdes kyrkan om kraftigt på 1400-talet, då med rakslutet kor. Frigeliuss teckning från 1749 visar en stenkyrka med högt sittande fönster, ingång från söder och trätillbyggnader i väster; ett vapenhus och ytterligare en vidbyggd bod. I norr fanns en sakristia av sten.	PF, ATA
1762	En första ritning till en ny kyrka med torn upprättades av fortifikationsmurmästaren Andreas Törnberg.	SvK
1777-78	Kyrkan uppfördes med utnyttjande av den medeltida kyrkans grundmurar i sydväst, men utan att nyttja de på 1760-talet uppgjorda	SvK, PH

	ritningarna. Kyrkan blev tornlös. Fortifikationsmurmästaren Andreas Törnberg ledde arbetet tillsammans med snickaren Sven Lundgren med son, båda från Vissefjärda. Församlingsborna deltog genom dagsverken. Målning invändigt utfördes av målaren George Spit, Karlskrona. Av murarna i söder och väster nyttjades bara grunderna och nya tunnare väggar restes på dessa. Detta konstaterades i samband med arkeologiska undersökningar 1956.	
1780	Kyrkan invigdes den 30 juli av biskop Carl Gustaf Schröder.	SvK
1780-tal	Golv och bänkar angreps av svamp med stora problem som följd. Församlingsborna uppmanades att själva laga sina bänkar och att lyfta på golvet för att ta bort matjord och fylla upp med grus och sten i stället.	PF
1789	Sakristians tak lagades.	PF
1790	Nytt golv av ölandssten lades in istället för trägolv i gångar och kor.	SvK, PF
1801	Lagning av kyrkans tak med träspån.	PF
1804	Ny altarpuppställning med målning av A Friske. Samtidigt ska väggarna i kyrkan ha vitmenats.	SvK, PF
1812	Orgel byggd av P Schiörlin installerades på läktaren, bekostad av Pehr Wijk. Sedan nya kyrkan byggdes hade man fram till 1812 inte haft någon orgel.	SvK, PF
Ca 1820	N I Löfgren tecknade av kyrkan, exteriört och i plan. Exteriörteckningen visar kyrkan med två ingångar på södersidan, en rundbågig och en raksluten samt tre rundbågiga fönster mot söder. Sakristian var placerad i söder, inte långt från kyrkans mitt. I planen syns att bänkar fyllde hela kyrkan, från västvägg och nästan ända fram till altarringen. I både norra och södra delen av koret fanns bänkar placerade i öst-västlig riktning. Läktaren i väster hade samma storlek och form som nu. Två läktartrappor mynnade precis vid kyrkans ingång i väster.	SvK
1824	Ny rund altarring placerades i koret. Den tidigare hade konkava och konvexa sidor. Samtidigt reparerades bänkarna.	SvK, PF
1826	Kyrkan rappades och vitmenades in- och utvändigt.	PF
1851	Renovering. Tegel lades i stället för spån på södra takfallet. Interiört putsades och avfärgades väggarna i vitt. Bänkinredningen renoverades och golvet höjdes upp. Interiören målades om ”i vitt”.	SvK, PF
1852	Enligt sockenstämmoprotokoll lades detta år tegeltak på kyrkan och fasaderna vitlimmades.	PF
1867	Predikstolen målades vit med zinkvitt pigment.	PF
1872	En provisorisk predikstol installerades i koret.	SvK
1876-77	Ommålning av interiören inför kyrkans 100-årsjubileum. Målaren Lindeman från Söderåkra fick i uppdrag att måla taket som målades med oljefärg i vitt, liksom taket under läktaren. Väggarna avfärgades också i vitt. Efter avsyning var dock församlingen inte nöjd med takmålningen, som gjordes om.	SvK, PF
1879	Ytterligare målning av interiören genomfördes. Det gällde nu altaret, predikstolen och orgelverket. Ljuskronorna rengjordes och reparerades.	PF
1888	Värmeugnar installerades.	SvK
1897	Stor renovering på initiativ av den nya kyrkoherden Magnus Lindstedt. Ritningarna utfördes av C Petersson, Eksjö, vilka	SvK, PH

	<p>godkändes av Överintendentsämbetet. Ny sakristia med arkivrum byggdes på kyrkans nordöstra sida. Tidigare sakristian i söder revs. Istället tillkom ett fönster på sydfasaden. Samtliga kyrkans fönster förstörades samtidigt och försågs med gjutjärnsbågar. Även ingångarna till kyrkan gjordes större med likformiga rakslutna portaler i söder och med nya dubbeldörrar och granittrappor. Portalerna markerades av smala rundbågiga listverk med språkband och kors över dörrarna. Sannolikt blev nu hela taket tegeltäckt med enkupigt tegel i stället för det tidigare spåntaket. (Sakristian var sannolikt ett undantag då det enligt beskrivning 1921 var belagt med tvåkupigt betongtegel). Kyrkan putsades om med grov spritputs, men med slätputs på hörnpilastrar och kring fönster och dörrar,</p> <p>Interiört tillkom nya fristående bänkar i koret, som tidigare varit placerade längs med kyrkans långväggar. Bänkinredningen i långhuset behölls men reducerades i öster och väster. Man skapade också sidogångar genom att bänkarna kortades av. Predikstolen flyttades till nordsidan, tidigare satt den på sydsidan vid den gamla sakristian. Vindfång byggdes vid ingångarna. Korgolvet höjdes. Ommålning av interiören utfördes. Kvadermålning på väggarna utförd med gammalrosa grundfärg och kvaderlinjer och dekorlist i tegelrött. Taket fältindelades med målade band. Taklisten marmoreringsmålades i grågrönt. Predikstolen, läktaren, dörrarna samt bänkinredningen målades i ekimitation. Ny orgelfasad införskaffades efter ritning av Överintendentsämbetet med orgelverk av A V Lundblad. Värmekaminer installerades.</p>	
1902	Glasmålning tillkom i fönstret över altaret, ritad av Stockholms glasmålningsanstalt enligt Folke Petersson. (Enligt J Fred Olson i handling i ATA är glasmålningen utförd 1900 av Neuman & Vogel.)	SvK, PF
1907	En ny altarring tillkom med raka sidopartier och rundat mittparti och bestående av balusterdockor. Ritning finns i ATA utförd av Ivar Tengbom.	ATA
1914-16	<p>Interiör renovering efter ritningar av stadsarkitekten i Kalmar J Fred Olson. Arbetena föregicks av flera års planering där bl a möjligheten att förse kyrkan med ett torn diskuterades. Överintendentsämbetet godkände dock inte tornförslaget som efterliknade Högsbys kyrkas torn, utan menade att kyrkan skulle förbli tornlös och att klockstapeln istället skulle repareras. Överintendentsämbetet föreslog också att ett par av korets fönster borde sättas igen för att motverka ”den skarpa dagern” och att takets och väggarnas dekorationsmåleri borde ersättas av vitmålning.</p> <p>Vid renoveringen byggdes en triumfbåge i koret som förminskades i och med att två mindre rum, ett på varje sida om altaret tillkom. Rummen var försedda med fönster mot altaret och dörrar mot väster. De två nedre fönstren på korgaveln murades igen och ersattes av två mindre nischer. Ny tresidig, rak altarring sattes in. Det medeltida triumfkrucifixet och altarskåpet, som varit deponerade på Kalmar läns fornminnesförening återfördes till kyrkan. Altarskåpet hängdes upp på norra långhusväggen där även triumfkrucifixet fick sin plats.</p>	SvK, PF, ATA

	<p>Predikstolen restaurerades. Altaruppsats med arkitektonisk uppbyggnad efter äldre förebild tillkom, utförd av snickarmästaren N Jonsson, Torsås. I denna uppsattes en altartavla av torsåssonen Alrik Stenbäck föreställande Jesu uppståndelse. Bänkinredningen byggdes om något. Korbänkarna skulle enligt förslaget tas bort, men de fanns fortfarande kvar 1930. Nytt golv av kalksten lades i koret och i gångarna. Läktartrapporna byggdes om så att de blev svängda (vinklad i två sektioner). Ommålning av interiören utfördes. Allt dekormåleri från 1897 togs bort. Dekorlist målades i triumfbågens ytterkant och änglafigurer på korväggen. Bänkar, altarring och predikstol målades med grön marmorering, altaruppställningen, orgelfasaden och läktarbarriären i vitt. Centraluppvärmning medelst varmluftsvarmeledning med kalorifer (varmluftsugn) utfördes och därför gjordes en enkel tillbyggnad norr om sakristian. Där ingången till sakristian tidigare varit byggdes en värmekulvert mellan kyrkorum och källare med ett galler för utförelse av luft en bit upp på väggen. Ingång till sakristian skedde därefter genom det norra förrådsrummet. Elektrisk belysning installerades. Det medeltida altarskåpet och triumfkrucifixet restaurerades hårdhänt av skulptören A Wahledow, Kalmar, ett arbete som inte var godkänt av riksantikvarien.</p> <p>Byggmästaren C Petersson, Torsås utförde murningsarbeten, byggmästaren V Andersson, V Gullabo stod för ombyggnad av bänkar och läggande av trægolv. Måleriet utfördes av J O Svensson, Kalmar. Värmesystemet stod fabrikör V Hill, Kalmar, bakom.</p> <p>När renoveringen var slutförd fick församlingen stark kritik från Kungliga byggnadsstyrelsen som bl a menade att måleriet i kyrkan var dåligt utfört, utan att ta hänsyn till äldre färgskikt och kulörer, att restaureringen av äldre inventarier skett på ett ovarsamt sätt. Man kritiserade även det faktum att Stenbäck's altartavla placerats i altaruppsatsen utan tillstånd och påtalade att det år 1902 år införskaffade glasmåleriet inte heller haft vederbörligt tillstånd.</p>	
1916	Orgelverket ombyggt av O Hammarberg, Göteborg.	ATA
1921	Kungliga byggnadsstyrelsen uppmanade församlingen att låta utföra vissa förändringsarbeten framförallt i koret samt att ändra det sk bränslemagasinet vid sakristian, liksom att göra något åt den elektriska belysningen. Byggnadsstyrelsen rekommenderade församlingen att ta kontakt med arkitekt Göran Pauli. Så gjordes också och 1925 låg ett förslag klart. P g a dålig ekonomi kom förslaget inte till utförande.	PF
1924	Viss ombyggnad av bränslemagasinet som var tillbyggt vid sakristian.	ATA
1927	Den 28 september firades kyrkans 150-årsjubileum under högtidliga former.	ATA
1929	Nytt orgelverk av O Hammarberg.	SvK
1930	Arbeten för att förbättra uppvärmningen utfördes; utökning av värmeugn, förstoring av luftkanaler, sänkning och utökning av varmluftsöppningen i norra korväggen samt insättning av ett nytt	ATA

	returluftsgaller.	
1931	<p>Ny stor renovering utfördes, åter under ledning av arkitekt J Fred Olson, Kalmar. Fönstren mot koret från sidorummen murades igen. Det medeltida krucifixet sattes upp i triumfbågen. Läktarbröstningen återställdes i ursprungligt skick, senare fyllningar borttagna. Nya barriärer uppsattes i läktartrapporna. Pärlspontade snickerier täcktes med plywood. Det gällde vindfångens väggar, ytor vid läktartrapporna samt predikstolstrappan. Vindfången försågs med kalkstengolv. Dörrar, såväl ytterdörrarnas insidor som vindfångens dörrar försågs med utanpåliggande plywoodskivor. Vindfången försågs med profilerat listverk mot kyrkorummet och dörrarna fick nya handtag av patinerat brons. Framför glasmålningen i öster placerades ett mässinggaller för att dämpa koloriten på målningen. Ommålning av interiören utfördes, dock ej bänkar, predikstol och altarring (som hade målats vid 1915 års renovering).</p> <p>Färgundersökning utfördes av läktarbröstning, orgelfasad och altarpuppställning av J Fred Olson tillsammans med konservator C L Lundin. Taket målades i varm vit kulör med oljefärg och väggarna mycket ljus blågrå med traditionell kalkfärg. På läktarbröstningen skrapades en grönblå marmorering fram under tre överliggande färgskikt. Läktarkolonnerna fick samma typ av målning och orgelhuset gavs en näraliggande färgsättning. Altarpuppställningen målades med marmorerade partier i gråvitt, grönt och rödbrunt. Marmoreringsmålariet och konservering utfördes av konservator C A Lundin. Övriga målningsarbeten utfördes av målaremästaren Axel Lindahl, Torsås. Snickeriarbetena ombesörjdes av byggmästare Elof Petersson, Torsås och murarbetena av murarmästare K Svensson, Torsås. Elledningar i koret inbilades i väggarna.</p>	SvK, ATA
1932	Ett krucifix som under en period varit placerat i Strömsbergs kapell återbördades till kyrkan (ej det medeltida krucifixet).	PF
1943	Det till sakristian tillbyggda vedmagasinet revs och ersattes av ett nytt i betong. Förslaget togs fram av länsarkitekt Å Strindberg. Samtidigt byggdes ett bårhus på den nya kyrkogårdsdelen, även det ritat av Å Strindberg.	ATA
1946	Orgelverket ombyggt av Lindegrens Orgelbyggeri.	SvK
1951	Reparation i sakristian efter brand i golvet orsakat av värmesystemet.	PF
1956-57	<p>Ombyggnad och renovering under ledning av stadsarkitekten i Kalmar Nils Carlgren med handlingar för värme- och sanitära anläggningar uppgjort av ingenjör Åke Person, Kalmar samt förslag till elinstallationer av ingenjör Tor Engström, Kalmar. Renoveringen ansågs särskilt behövlig eftersom värmesystemet sotat ned kyrkorummet.</p> <p>Sakristian förstörades och den tidigare utbyggnaden (vedmagasinet) vid norra gaveln togs bort. Rundbågarna över portalerna togs bort och nya portaler utfördes av kalksten, avtäckt av koppar. Nya trappor av granit byggdes. På dörrarna sattes ny panel sedan den gamla tagits bort. Nya handsmidda beslag sattes på dörrarna. Nya fönster med träbågar ersatte de tidigare gjutjärnsfönstren. Fasaderna putsades och avfärgades och snickerier målades. Ett nytt tegeltak av enkupigt</p>	SvK, PF, ATA, KLM

	<p>tegel ersatte det uttjänta befintliga takteglet. Teglet lades på det gamla spåntaket som efter impregnering med cuprinol återanvändes som underlagstak. Nya hängrännor och stuprör monterades.</p> <p>Interiört togs den tidigare altaruppsatsen bort och ersattes av det medeltida altarskåpet. Fönstret ovan altaret murades igen och det stora triumfkrucifixet sattes upp på den uppkomna väggytan. De igenmurade korfönstrena på ömse sidor om altaret togs åter upp. Triumfbågevalvet, som var i dåligt skick reparerades och fick en skalkonstruktion av betong samt en något förändrad form. Ny altarring med kapade hörn installerades. Nytt altare av kalksten tillkom. Vid södra korfönstret placerades dopfunten och i fönstret sattes glasmålningen upp som tidigare suttit i ett av de östra korfönstren. Planerade korbänkar kom troligen inte till utförande. Bänkinredningen byggdes om med bekvämare bänkar. Bänkdörrar och skärmar utfördes inte med enkla, raka speglar som tidigare utan med speglar med rundade former (dagens utförande). Virke från den gamla inredningen skulle återanvändas. Ljuskrönorna hängdes om i dubbla rader. Dörr till sakristian togs upp i norra korväggen och dörr i koret till norra förrådet sattes igen. Hela kyrkan fick nytt golv av betong med trägolv under bänkkvarteren och kalkstengolv i gångar och i koret. Det gamla kalkstengolvet skulle återanvändas, samlades troligen i vapenhuset. Vindfången vid ingångarna byggdes om. Vinden isolerades. Nytt orgelverk tillkom från Fredriksborgs Orgelbyggeri, Danmark, byggt på plats av orgelbyggaren Troels Krohn från nämnda firman. I den nya orgeln integrerades delar från den gamla. Vid installationen flyttades orgelfasaden ca 1,5 m västerut. Ommålning av interiören utfördes, väggarna i varmgrått med äkta kalkfärg, taket i ljus blå kulör som fernissades så att slutresultatet blev grönaktigt, bänkinredningen i blågrå ton. Predikstolen, det lilla krucifixet och altarskåpet konserverades av konservator Sven Wahlgren, Kalmar. Predikstolens ursprungliga färger togs fram. I den utbyggda sakristian iordningsställdes ett kapell, S:t Olofs kapell, förutom skrudrum, arkiv, sakristia, städutrymme och toalett. Oljeeldat varmvattensystem installerades. Alla elinstallationer förnyades. Elektrisk klockringning monterades.</p> <p>Entreprenörer för arbetena var firma Byggtjänst i Vissefjärda, Torsås Ångkvarn och Henry Andersson (värme och sanitet). För målningsarbeten svarade målarmästaren Karl Bergström, för snickerier AB Varda träindustrier och för smide (bl a trapppräcken och beslag) Axel Strömgrens smidesverkstad, Torsås. Kyrkan sanerades mot husbock och trämask av Anticimex. Åskledare skulle installeras, men oklart om det utfördes.</p> <p>Vid grävning i kyrkan för grundläggning av nytt golvbjälklag samt utbyggnad av sakristia utfördes byggnadsarkeologiska undersökningar varvid delar av den medeltida kyrkans murar påträffades. Den medeltida kyrkans utsträckning kunde kartläggas. Dessutom återfanns flera gravar från 1700-talet och ytterligare från</p>	
--	--	--

	<p>medeltiden. Många fynd kom fram under arbetet, bl a mynt, pärlor och olika typer av beslag. I samband med renoveringen uppfördes en likkällare i terrassen norr om kyrkan.</p> <p>Kyrkan återinvigdes den 1 december 1957 av biskop Elis Malmeström.</p>	
1963	Ritning i ATA visar att åskledaranläggning skulle monteras på kyrkan, efter förslag av Tor Engströms firma. Sannolikt blev det aldrig utfört 1957 som planerat.	ATA
1981	Dokumentation och stöldskyddsmärkning av kyrkans inventarier utfördes av Kalmar läns museum.	KLM
1982	<p>Stor interiör renovering efter handlingar framtagna av Byggkonsult B A Bengtsson AB, Kalmar i samarbete med arkitekt H Gerwins, Torsås.</p> <p>Väggarnas puts lagades upp med kalkbruk och avfärgning utfördes med traditionell kalkfärg i varm, svagt gulrosa kulör. Bänkinredningen gjordes helt ny med viss återanvändning av virke. Planen var att återanvända även dörrar, bänksidor och fronter men i slutänden nytillverkades allt med den gamla inredningen som förlaga. Fyra av de gamla bänkdörrarna behölls och sattes upp i det bakre södra kvarteret. Flera bänkrader togs bort i väster och där de stått kompletterades med kalkstensgolv. Bänkarna på läktarens södra sida togs bort, men gradängen behölls och möblerades med lösa stolar. Trägolvet under bänkarna, liksom sakristians trägolv slipades och lackades. Målning utfördes av merparten av snickerierna. Vad gäller fönster och dörrar målades de både in- och utvändigt. I handlingarna föreskrevs linoljefärg för bättring av läktarbarriär och pelare men alkydfärg samt, om det blev aktuellt, oljelasyr av linolja för övriga snickerier. Riksantikvarieämbetet menade i sitt yttrande att oljefärg borde användas när det gäller taket och taklisten samt bänkinredning, fönster- och dörrsnickerier. Det är oklart om denna uppmaning hörsammades. Det framgår bara efter arbetets slutförande, vad gäller material, att läktarkolonnerna målades med akryloljelasyr. Taket laserades i blått, taklisten målades i vitt och bänkinredningen täckmålades och laserades i klart rött med gråbeiga detaljer. Innerdörrar målades i brutet vitt. Läktarbarriär, orgelhus, altarring och predikstol ommålades inte.</p> <p>Läktarunderbyggnad tillkom med kapprum, toalett och städutrymme i norr samt samlingsrum och stolsförråd i söder. Inredning till samlingsrum samt bokbord och psalmbokshyllor specialritades av arkitekten. Läktartrapporna sågs över. Bänkvärme installerades. Kyrkorummets valv isolerades. Nya skåp för antependier m fl textilier tillverkades. Ny inbyggd belysning monterades i kortaket.</p> <p>Huvudentreprenör för arbetena var E Tydéns Byggnads AB, Påryd. Måleriarbetet utfördes av Rolf Anderssons Målerirörelse, Torsås med undantag av vissa enskilda saker. Målarmästaren Stig Larsen, Kalmar målade exempelvis läktarkolonnerna. Förändringar var gäller el</p>	SvK, KLM, ATA

	utfördes av AB Tor Engströms Ingenjörbyrå. Inredningssnickerier tillverkades av Torsåsverken AB, Torsås.	
1984	Exteriör renovering efter handlingar av Byggkonsult BA Bengtsson AB, Kalmar. Fasaderna putsades med hydrauliskt kalkbruk. Avfärgning utfördes med traditionell kalkfärg. Inför arbetet konstaterades att samtliga fasader utom långhusets östra fasad var avfärgad med riktig kalkfärg medan östra fasaden hade ett lager silikatfärg ytterst. Silikatfärgen blåstrades bort innan kalkavfärgning utfördes. Takfoten målades med linoljefärg. Taket sågs över med viss komplettering av pannor. Vissa plåtarbeten utfördes. Kopparsolbänkarna i öster målades svarta. Arbetet utfördes av Rolf Anderssons Målerirörelse, Torsås.	KLM
Ca 2002	Fönstren målades exteriört.	PO
2006	Stöld i kyrkan. Två flammor av trä som satt på läktarbarriären samt två keruber, skulpterade i trä, vilka var fästa vid predikstolen stals under dagtid.	KLM
2007	Samtliga kyrkans dörrar målades exteriört i kulör lika befintligt.	PO
2007	Bergvärmeanläggning installerades för uppvärmning av kyrkan med sensor i kyrkorummet som ska ge möjlighet att styra uppvärmningen utifrån både temperatur och relativ luftfuktighet.	KLM

Övergripande kulturhistorisk bedömning

Generella värden

Som alla andra kyrkor byggda före utgången av år 1939 skyddas Torsås kyrka genom Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet är ett uttryck för att dessa kyrkor anses ha ett högt kulturhistoriskt värde. Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmätts värde, utan också symboliska och ickemateriella. Varje kyrka utgör ett lokalt kulturarv för sin bygd och är ofta bland de äldsta byggnaderna i socknen. Kyrkorna har generella värden, d v s sådana som är gemensamma för alla kyrkor. I skriften ”Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor”, utgiven av Riksantikvarieämbetet, ges exempel på sådana värden och karaktärsdrag. Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Den är en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron. Det lagliga skyddet omfattar kyrkobyggnadens exteriör och interiör, dess inventarier samt kyrkogården med dess byggnader och fasta anordningar.

Kyrkomiljön

Torsås kyrkby präglades länge av jordbruk. Läget för handel var dock gynnsamt i gränstrakten mellan skogs- och kustbygd. Under 1800-talet blev handel och småindustrier allt viktigare för byn. I samband med järnvägens ankomst på 1890-talet satte utvecklingen fart på allvar. Torsås blev knutpunkt för resanden mellan Kalmar och Karlskrona och en livlig affärsverksamhet blev följd. I en tidningsartikel från 1912 beskrivs att samhället blomstrar och har två banker, industrier såsom ångkvarn, träindustri, glasbruk, mekanisk verkstad och spånfabrik. Handla specier kunde man göra åtminstone i två butiker. Dessutom fanns läderaffär, konditori och skoaffär. År 1916 blev Torsås by municipalsamhälle och för samhället upprättades stadsplan. Järnvägen lades ned 1965 och stationshuset revs några år

senare. Torsås är huvudort i Torsås kommun, Kalmar läns till befolkning näst minsta kommun, med drygt 7000 invånare.

Torsås kyrka och kyrkogård ligger i den västra delen av Torsås samhälle, längs Allfarvägen som vidare österut leder till Gullabo. Vägsträckningen går idag söder om kyrkogården, men gick fram till 1890-talet norr om. Kyrkplatsen har kontinuitet som sockencentrum sedan medeltiden då den första kyrkan uppfördes. Dagens kyrkogård har tillkommit genom flera större kända utvidgningar på 1800-talet, på 1910- och 30-talen samt senast på 1960- och 80-talen. Kyrkogården är idag mycket omfattande, men den senaste utvidgningen har bara till liten del tagits i bruk. Äldst är kyrkogården närmast kyrkan som tillsammans med de äldre ytorna öster om kyrkan organiserades på 1890-talet. Kyrkogården gavs då en nästan stadsmässig utformning med långa raka gångar kantade av träd och stora kvarter med grusade och omgärdade gravplatser, gärna med påkostade höga gravvårdar. Detta utseende är delvis bevarat än idag. Kyrkogården omgärdas av murar med påkostade smidesgrindar samt, en delvis gammal, trädkrans – alla viktiga delar av kyrkogårdens karaktär.

Intill kyrkan i väster står den ståtliga klockstapeln färdigställd 1784. Väster om kyrkogården ligger prästgården med tillhörande ekonomibyggnader och arrendatorsboställe, vars huvudbyggnad numera fungerar som pastorsexpedition. Området öster om kyrkogården upptas helt av Torskolans verksamhet. Den äldsta bevarade skolbyggnaden, uppförd 1884 som kyrkskola, ligger längs med Allfarvägen och har under 1900-talet i flera omgångar kompletterats med nya fristående byggnader som hör skolans verksamhet till. Söder om kyrkogården och vägen ligger församlingshemmet som stod klart 1978. Det ersatte då ett tidigare församlingshem som ursprungligen var uppfört som skolhus. Att förlägga skolverksamhet intill kyrkan var under 1800-talet och 1900-talets början mycket vanligt. Intill församlingshemmet i öster ligger Korrespondensgymnasiet, byggt som realskola. Väster om församlingshemmet finns en parkering på det som tidigare var Binga mad, där ortsborna förr åkte skridskor om vintrarna. Till kulturmiljön kring kyrkan hör förutom kyrkan och kyrkogården med gravkapell och klockstapel även närliggande bebyggelse där prästgården, arrendatorsbostället och skolhusen särskilt får nämnas.

Kyrkobyggnaden

Bakgrund

Torsås kyrkplats har anor sedan medeltiden. Nuvarande kyrka har föregåtts av två stenkyrkor och före det troligen en träkyrka. Torsås kyrka uppfördes precis i inledningen av den stora kyrkobyggnadsepoken 1760-1860 då kyrkobyggnadsaktiviteten i Småland var den mest omfattande i hela landet. Sammanlagt tillkom 124 nya kyrkor i landskapet under hundraårsperioden. En viktig anledning till uppförandet av nya kyrkor var den kraftigt ökande folkmängden. Befolkningsstatistik från 1805 visar att nära en tredjedel av de 273 småländska församlingarna hade mellan 1000 och 2000 invånare, 32 stycken hade 2000 till 3000 invånare medan de två folkrikaste församlingarna – Torsås och Högsby församlingar hade 4456 respektive 4955 invånare. Förutom befolkningsökningen var en viktig anledning till det ökade kyrkbygandet nya arkitektoniska och liturgiska krav parat med att många av de befintliga, till ursprunget medeltida, kyrkorna var i dåligt skick. Genom Kungl. Maj:ts förordningar från 1759, 1764 och 1776 skulle allt offentligt byggande vara underställt Överintendentsämbetet. Staten fick därmed stor makt att styra över kyrkornas arkitektoniska utformning.

Exteriör

Torsås kyrka, uppförd 1777-78, har en rektangulär planform med stor tillbyggd sakristia i norr. Kyrkan saknar torn. Både långhus och sakristia har sadeltak belagda med enkupigt tegel.

Fasaderna är vita och utförda med spritputs utom kring fönster och vissa portar där ytorna slätputsats. Murarna bryts av stora rundbågiga fönster. Kyrkan är byggd i en för Kalmartrakten och tiden särpräglad stil och ingår i en grupp av kyrkor i det gamla Kalmarstiftet med flera liknande drag. Dessa kyrkor har alla den numera nedbrunna Ryssby kyrka (1750) som förebild, uttryckligen eller indirekt. Ryssby kyrka var ursprungligen en tornlös, bred och förhållandevis kort salskyrka. Dess, från mur till mur, spända trävalv var dessutom det första i stiftets kyrkor, en takutförning som i fortsättningen kom att bli regel. Denna kyrkotyp – korta, breda, ofta tornlösa under ett högt brant sadeltak eller undantagsvis brutet tak - kom att bli modellen för en grupp kyrkor som byggdes under perioden. Dit hör, förutom Torsås kyrka, även Madesjö (1757), Vissefjärda (1773) kyrkor som uppfördes utan torn samt Döderhults (1769-65) och Algutsboda kyrkor (1770)m båda byggda med torn. Av dessa är det bara Torsås och Vissefjärda kyrkor som idag är tornlösa. Torsås kyrka bevarade vid uppförandet flera äldre stildrag och avvek från de rekommendationer som Överintendentsämbetet ställt upp. Sakristian förlades ovanligt nog till sydfasadens mitt, ingångarna på sydsidan gjordes olikformade och fönstren var relativt små. Sambandet med äldre kyrkobyggnadstraditioner var tydligt.

Torsås kyrka har egentligen bara genomgått två omfattande exteriöra renoveringar, nämligen 1897 och 1957. Vid 1897 års renovering flyttades sakristian till norrsidan, sydsidans portaler gjordes likformiga, fönstren förstorades, på taket lades tegel i stället för det ursprungliga spåntaket och fasaderna fick sin spritputs med slätputsade partier. Kring sydsidans portaler gjordes rundbågiga listverk och fönstren fick gjutjärnsbågar. Renoveringen innebar en markant förändring av byggnaden där sydsidan blev en representativ framsida värdig att möta landsvägens nya sträckning söder om kyrkan. Vid arbetena 1957 förenklades portalerna i söder och försågs med kalkstensomfattningar samt nya trappor och smidesdetaljer. Fönstren byttes från 1897 års gjutjärnsbågar till träfönster med samma indelning som före gjutjärnsbågarnas tid och sakristian byggdes till kraftigt.

Trots de förändringar som kyrkan genomgått finns mycket av 1700-talskaraktären bevarad i det arkitektoniska uttrycket. Till de mest utmärkande dragen hör långhusets stora bredd och det höga branta taket som ger en stor takyta i förhållande till fasaderna. I övrigt är 1950-talsrenoveringen den som är tydligast framträdande med tillbyggnaden för sakristia och kapell i norr och de förändrade entréerna. 1950-talets tillägg är dock utförda med stor omsorg om kvalitet och material vilket ger en god helhetsverkan. De enkla kalkstensportalerna och dörrarnas påkostade smidesbeslag med historiserande formspråk är väl värda att lyfta fram. De utgör också en slags hänsyftningar till kyrkans långa kontinuitet på platsen.

Interiör

Torsås kyrka har ett stort och brett kyrkorum med stora ljusinsläpp. Rummet täcks av ett flackt trätunnvalv som vilar på en profilerad taklist. Väggarna är putsade och avfärgade i ljus kulör, taket är stöpplat i blått. Koret är lika brett som kyrkorummet men längst i öster avsmalnadt med en ”triumfbåge”. Läktarpartiet i väster har en underbyggnad som rymmer moderna servicefunktioner. Läktarparti och predikstol är målade i en grönblå färgskala medan bänkinredning och altarring är målade i röda toner.

Kyrkorummet har genomgått flera omfattande förändringar sedan kyrkan byggdes på 1770-talet. Kyrkan uppfördes i en brytningstid mellan senbarock och nyklassicism – en tid då man bröt med de färg- och formrika inredningarna och utsmyckningarna och istället började ta till sig ett nytt ideal med ljusa och enhetliga interiörer. Precis som beskrivits gällande exteriören präglades Torsås kyrkas interiör vid uppförandet ännu av kvardröjande äldre

kyrkobyggnadstraditioner. Fönstren gjordes mindre än vad de nya idealen föreskrev och sakristian fick en ovanlig placering på sydsidan. Det senare gjorde att predikstolen också placerades på långhusets sydsida. Av ekonomiska skäl övertogs predikstolen från den gamla kyrkan. Det var i allmänhet vanligt att man återanvände gamla inventarier vid nybyggnader av kyrkor vid tiden. Hur altaruppsats eller altarprydnaden såg ut när kyrkan stod klar är okänt, men en altaruppställning tillkom 1804. På östra korväggen fanns ovanligt nog tre fönster. Långhuset fylldes ursprungligen av bänkar ända från västväggen och fram till altarringen. Även i koret fanns bänkar, liksom på den stora läkaren, som saknade orgel fram till 1812. Kyrkorummet skulle rymma så många sittplatser som möjligt där sockenborna kunde ta del av predikan. Efter reformationen hade den liturgiska utvecklingen gjort att predikan blev ett viktigt redskap i att undervisa församlingen och därför blev bänkinredningen och predikstolarna centrala i kyrkorummet. Troligen var kyrkorummet målat i ljusa kulörer.

År 1897 genomgick kyrkorummet en större renovering, utförd enligt tidens ideal där man ansåg att de nyklassicistiska kyrkorummen var alltför kala och kyliga parat med ett vurmande för nygotiken. Fönstren förstörades, men behölls rundbågiga och försågs med gjutjärnsbågar. Till koret utfördes nya, moderna bänkar av den öppna typen. Predikstolen flyttades till norra långhusväggen eftersom sakristian samtidigt flyttades. Väggarna målades i mustig gammalrosa kulör med kvardermarkeringar och dekorlist längs taklisten i tegelrött. Taket fältindelades med målade band. Mycket av den fasta inredningen målades i ekfärg- något som var högsta mode vid tiden. Ett fotografi från 1900-talets början visar att fönstren i koret delvis täcktes av draperade gardiner och att fotogenlampor längs med hela långhusväggarna gav ljus medan järnkaminerna gav värme. Kyrkorummet hade gjorts mer ombonat men liten tanke hade ägnats åt kyrkans historia. Torsås kyrka hade därmed förändrats på ett sätt som var mycket vanligt vid tiden. Det sena 1800-talets restaureringskonst kom att häftigt kritiseras under 1900-talets första årtionden. De nya arkitekterna tog till sig en ny historiesyn, mer realistisk och individualiserad och motsatte sig 1800-talets stilrestaureringar. Många av renoveringarna under 1900-talets första hälft syftade därför till att återställa kyrkorummen till tiden före det sena 1800-talets dekorationsmålade kyrkorum och det uppstod ett större intresse av att återskapa originalfärgsättningar och att återbörda äldre inventarier till kyrkorummen.

I Torsås var det Kalmar stads första stadsarkitekt, J Fred Olson, som kom att leda de två nästkommande stora restaureringarna 1914-15 och 1931, varefter 1897 års renovering nästan helt var utsuddad. J Fred Olson var verksam i södra Kalmar län under 1900-talets första årtionden och är upphovsman till ett stort antal byggnader. Han var också flitigt anlita för att rita kyrkor, kapell och för att göra restaureringsförslag till kyrkor. J Fred Olson var ofta inspirerad av äldre arkitektur. Flera av hans kapell andas ett formspråk som för tankarna till antikens tempel eller medeltidens svenska stenkyrkor. De båda renoveringarna 1914-15 och 1931 var omfattande. Allt dekormåleri från 1897 målades över. Väggarna kalkades i ljus kulör och även taket målades ljust. I koret sattes två av fönstren igen och en triumfbåge byggdes liksom för att anspela på kyrkans medeltida ursprung. Under perioden 1915 till 1931 fanns målade änglar mot korväggen. I koret ställdes en replik av 1804 års altaruppsats och från 1931 placerades det medeltida triumfkrucifixet i triumfbågen. Den fasta inredningen målades. Målsättningen blev, efter vissa bakslag vid 1914-15 års renovering, att återställa mycket av originalfärgsättningen. Bänkar och altarring liksom predikstol marmoreringsmålades i grönt och 1931 togs en äldre marmoreringsmålning i grönbått fram på läktarbröstningen. Föresatsen vid de båda renoveringarna tycks, i efterhand sett, ha varit dubbel. Dels fanns ambitionen att återföra mycket av interiören till dess ursprung i den tidiga nyklassicismen, dels fanns önskemål om att föra tankarna till medeltiden, genom byggandet av triumfbågen och återtagandet av de medeltida inventarierna.

Vid 1957 års omfattande renovering, ledd av stadsarkitekten i Kalmar Nils Carlgren, var det återigen koret som stod i fokus. Nu återupptogs de igenmurade fönstren och istället murades det övre fönstret igen. Altaruppsatsen togs bort och ersattes av det medeltida altarskåpet. Bänkinredningen gjordes helt ny, åter i slutet utförande, och målades i blågrå toner. Predikstolens ursprungliga marmoreringsmålning togs fram. 1982 års stora renovering, ledd av arkitekt H Gerwins, Torsås innebar åter en förändring av kyrkorummet. Nu var det kyrkans västra del som stod i fokus, där en läktarunderbyggnad utfördes vilken förkortade kyrkorummet. Färgsättningen påverkades främst av att den bänkinredning, som åter gjordes ny i slutet utförande målades i skarpt röda toner.

Dagens kyrkorum är präglad av de fyra stora renoveringar det genomgått under 1900-talet. Den ursprungliga karaktären är bara delvis bevarad genom kyrkorummets stora rymd, med det höga takvalvet som mest framträdande karaktärsdrag och med läktarpartiet som enda bevarade fasta inredning. Till det ursprungliga hör också den framträdande predikstolen i barock medan orgelhuset hör nyklassicismen till. Ingen av de tidigare renoveringarna som utförts har bevarats i sin helhet, men föresatsen att lyfta fram det tidiga nyklassicistiska kyrkorummet samtidigt som församlingens äldre kyrkohistoria synliggörs, har varit en röd tråd under hela 1900-talet. Trots att bänkinredningen har gjorts ny flera gånger och antalet bänkar kraftigt decimerats har den behållits med ett traditionellt utförande, väggarna har kalkats i ljus kulör och på läktarbröstning och predikstol har den ursprungliga färgsättningen lyfts fram. Det numera stora koret präglas av sin triumfbåge, och de två utmärkande medeltida inventarierna. Förändringar och tillägg har utförts med helhetstanke och känsla för kvalitet och material vilket bör beaktas i kyrkans framtida förvaltning.

Kapell och sakristia i utbyggnaden norr om kyrkan är helt och hållet skapelser av 1950-talets ombyggnad och utförda med hög kvalitet.

Inventarier

I kyrkorummet finns relativt få inventarier. De mest framträdande är predikstolen i barockstil och det medeltida triumfkrucifixet och altarskåpet, samtliga med mycket höga konsthistoriska värden.

Sammanfattning

- Kyrkan ingår i en kulturmiljö som inkluderar kyrkogården med klockstapel, kapell, omgärdning och äldre gravvårdar samt närliggande bebyggelse i form av prästgård, arrendeboställe och äldre skolbyggnader.
- Kyrkans exteriör bevarar, trots stora förändringar, mycket av sin ursprungliga 1700-talskaraktär i sin regionala tappning. Förändringar och tillägg har utförts med helhetstänkande och omsorg om material.
- Interiört har kyrkorummet genomgått flera stora förändringsfaser som var och en lämnat sitt avtryck. I rummet lyfts den tidiga nyklassicistiska karaktären fram tillsammans med hänsyftningar till kyrkans äldre historia.
- Bland inventarier bör särskilt det medeltida altarskåpet och triumfkrucifixet samt predikstolen i barock lyftas fram.

Källförteckning

Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets digitaliserade kartor

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl, Göran, Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt, Diakonistyrelsens bokförlag 1955.

Petersson, Folke, Kyrkor i Torsås, Växjö 1977

Erixon, Sigurd (red), Sveriges bebyggelse, Svensk statistisk topografisk uppslagsbok, Landsbygden del III, Uddevalla 1958

Ullén, Marian (red) Småland Landskapets kyrkor, Sockenkyrkorna kulturarv och bebyggelsehistoria, Stockholm 2006

Historiska museets databas över medeltidens bildvärld: <http://medeltidbild.historiska.se>
Nationalencyklopedin på nätet.

Muntliga uppgifter lämnade av vaktmästare Owe Petersson